

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Цивілізаційна спадщина Стародавнього світу

У 6-му класі ми, вивчаючи історію Стародавнього світу, дізналися про життя первісних людей, історію Стародавнього Єгипту та Передньої Азії, Індії та Китаю, античних Греції та Риму.

Ми ознайомилися з поступовим розвитком людської цивілізації від появи людини на Землі до виникнення перших держав.

Упродовж цього часу люди навчилися виготовляти перші знаряддя праці, розводити вогонь, одомашнювати тварин, ліпити глиняний посуд, виплавляти метали, прясти тканини тощо.

Згодом з'явилися писемність, гроші, держава, право, податки, армії, релігії, наука, література, шедеври мистецтва й архітектури — словом все те, без чого не можна собі уявити цивілізацію.

Розгляньмо малюнки і пригадаймо основні віхи історії Стародавнього світу.

1. Який період розвитку людства відображено на малюнку?
 2. Якими знаряддями праці користуються люди?
 3. Які їх основні заняття?
1. Що на малюнку свідчить про прогрес у житті людей? Які знаряддя праці зображені на малюнку?
 2. Який період розвитку людства намагався відобразити художник?

1. Які нові заняття людей відображено на малюнку?
2. Чому зміни відображені художником отримали назву «неолітична революція»?

3. Що дає підстави стверджувати, що на малюнку зображено часи Стародавнього Єгипту?
4. З якою метою здійснюється зображене будівництво?

1. На малюнку зображено зиккурат. Яку роль вони відігравали у житті суспільства Межиріччя (Месопотамії)?
2. Які заняття зображено на малюнку?

1. За якого імператора почалось будівництво зображеної споруди?
2. З якою метою вона будувалась?

1. Які елементи проведення народних зборів в Афінах зображено на малюнку? Хто мав право брати в них участь? Які питання вирішувалися на народних зборах?
2. Коли відбувається розквіт афінської демократії?

1. Яке місце зображена подія займала в історії Стародавньої Греції?
2. Коли вперше відбулась зображена подія?

1. Яка битва Александра Македонського зображена на малюнку?
2. Що стало наслідком завойовницьких походів Александра Македонського?

1. На малюнку зображено триумф римського полководця? З якого приводу вони влаштовувалися? Які завоювання здійснив Рим за часів республіки, а які за часів імперії?
2. Складіть опис зображеної процесії.

1. Що зображено на малюнку?
2. Де відбувалися гладіаторські бої?
3. Хто ставав гладіаторами?

1. На малюнку зображена одна з перших християнських громад.
2. Коли зародилось християнство?
3. Які причини його швидкого поширення в Римській імперії?

ВСТУП

Що таке історія середніх віків?

1. Місце Середньовіччя в історії людства

Загибель у 476 р. Західної Римської імперії стала трагічним фіналом історії стародавнього світу і водночас початком нового етапу всесвітньої історії — Середніх віків. Для сучасників тих подій зміна історичних епох відбулась майже непомітно, — в їхньому щоденному житті мало що змінювалося. Проте вже не одне десятиліття ставало гірше. Найбільша держава Стародавнього світу розпалася довго. До частих змін правителів вже звикли. Та й Рим вже майже два століття не був столицею, і його вже кілька разів встигли захопити, пограбувати війська „союзні” Риму племен. Але за цим крилися зміна епох. Нова епоха, що наступала, згодом історики назвали **Середні віки**.

Першими термін «середні віки» стали використовувати в XV—XVI ст. італійські мислителі. Цією назвою вони характеризували великий історичний відрізок між двома «просвіченими» епохами — античністю і Відродженням. Добу V—XV ст. вони вважали часом дикунства і варварства до того часу, поки не стали відомими втрачені й забуті досягнення античної **цивілізації**. Із часом термін «середні віки» набув поширення і закріпився за періодом європейської історії від середини V до кінця XV ст., хоча й набув децю іншого значення.

! **Цивілізація** — рівень, ступінь суспільного розвитку матеріальної та духовної культури.

Ознаки цивілізації:

поява міст

**відділення ремесла
від землеробства**

створення держави

виникнення писемності

**розшарування суспільства
на класи**

У римському сприйнятті варварами стали передусім народи, що жили на просторах Європи: кельти, германці, слов'яни. Найбільше вплинули на подальшу долю Західної Римської імперії германці.

! **Варвар** — зневажливий термін, що стосувався представників народів, далеких від цивілізації.

Так сталося, що внаслідок багатьох причин у V ст. варварство перемогло цивілізацію і стало початком нової епохи.

Справді, середні віки — це час повернення від цивілізації у варварство; час, коли багато досягнень античної цивілізації було втрачено; це час жорстокості; час варварства та неосвіченості, забобон і

Варвари

релігійних упереджень, забуття здобутків науки і літератури, це — час інквізицій, жорстоких воєн і страшних епідемій. Середні віки починаються занепадом Римської цивілізації і появою варварських королівств.

Та не все так однозначно. Середні віки — це час шляхетних рицарів і прекрасних дам; це — час мудрих королів і вчених монахів; це — час створення героїчних епосів і зведення величних храмів. Це час, коли вся Європа була втягнута в цивілізаційний розвиток.

Періодизація історії середніх віків

Середньовіччя — велика історична епоха, однак її хронологічні межі важко чітко окреслити.

Середньовіччя як доба в історії Європи охоплює приблизно тисячу років і, як правило, поділяється на три періоди:

- **раннє Середньовіччя** (кінець V—X ст.) — зародження і становлення західноєвропейської християнської середньовічної цивілізації;
- **розвинене Середньовіччя** (XI — перша половина XIV ст.) — розквіт західноєвропейської християнської середньовічної цивілізації;
- **пізнє Середньовіччя** (друга половина XIV — кінець XV ст.) — за вдалим висловом нідерландського історика XX ст. Йоганна Гейзінга, це «осінь Середньовіччя», або епоха пишного і прекрасного відцвітання середньовічної культури, що завершує історію середніх віків.

! **Історична періодизація** — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн та народів і характеризуються визначними подіями, явищами або процесами.

Навіщо ми вивчаємо епоху Середньовіччя? Вона ж давно минула! Але якщо поглянути уважніше, сучасність тісно пов'язана із Середньовіччям. У середні віки була започаткована історія народів і держав сучасної Європи, склалася та культурно-політична і духовна спільність, яку називають «Заходом». На Сході в середні віки також відбувалися зміни. Одна з них — виникнення арабо-мусульманської цивілізації, яка, до речі, зберегла і передала Заходу багато надбань античних часів. Продовжували стрімко розвиватися Індія і Китай.

У середні віки склалася сучасна лічба років, виникла писемність сучасних народів Європи: на основі латинської абетки — у Західній та Центральній Європі, на основі грецької — у Південній та Східній. Та Європа, яку ми знаємо, і більшість сучасних держав з'явилися саме в середні віки. Остаточо утвердилися такі світові релігії, як християнство та іслам.

Багато традицій, законів, рис культури беруть свій початок у Середньовіччі. Середні віки зберегли для нас частину спадщини стародавніх часів і самі залишили нам багато здобутків. Ми розуміємо добро і зло, честь і безчестя, пристойність і непристойність так, як це розуміли люди тих часів. Дотепер у мі-

стах можна побачити діючі споруди Середньовіччя, у музеях — неперевершені витвори майстрів, а книги середньовічних авторів мають велику популярність. Люди користуються тими речами, які були винайдені в епоху Середньовіччя,— гудзиками, окулярами, ножицями, механічними годинниками, кінською упряжжю, папером, порохом тощо. Крім того, середньовічні майстри придумали сукні й штани. І цей перелік можна продовжувати. Вивчаючи минуле, можна краще зрозуміти сучасність, а іноді й винайти щось нове. Недарма існує вислів: «Усе нове — це добре забуте старе». Якщо історія стародавнього світу вивчає цивілізації, які розвивалися переважно в Середземноморському регіоні, то історія середніх віків вивчає народи, які заселяли Європу та Азію.

Перед вами книга, яка розповідає про ці далекі події. Прочитайте її, пориньте у світ Середньовіччя і спробуйте скласти власне враження про ту епоху.

► Які хронологічні рамки історії середніх віків?

2. Джерела з історії середніх віків

За час існування на Землі людство залишило багато «слідів» своєї діяльності. Історики старанно відшукують їх, вивчають і намагаються якнайвірогідніше відтворити життя людей у минулому. Як ви вже знаєте, учені називають ці «сліди» життєдіяльності людини історичними джерелами.

! **Історичні джерела** — все створене в процесі людської діяльності, що відображає історичний розвиток і дає можливість вивчати минуле людського суспільства. Досліджуючи історичні джерела, учені дізнаються про те, яким було життя людей кожної історичної епохи.

Середньовіччя віддалене від наших часів меншим відрізком часу, ніж стародавня історія, тому історичних пам'яток і різноманітних історичних джерел для вивчення середньовічної епохи набагато більше. Для вивчення історії Середньовіччя використовують **речові джерела**. До них належать залишки матеріальної культури минулого, зокрема різноманітні будівлі, знаряддя праці, меблі, зброя, одяг тощо.

Велике значення мають **писемні джерела** — документи, історичні твори-хроніки або інші писемні свідчення. Вони доповнюють те, про що можна дізнатися за речовими джерелами, і допомагають повніше відобразити картину життя се-

Речові джерела

Писемні джерела

Етнографічні джерела

редньовічної людини, думки й погляди людей тієї доби.

Велике значення мають етнографічні джерела. Етнографічними історичними джерелами для вивчення Середньовіччя є збережені до нашого часу давні звичаї, вигляд житла, різноманітні технології та фольклор.

! **Етнографія** — історична наука про особливості життя, побут, господарство, перекази, вірування народів.

До наших часів збереглося чимало легенд, переказів, казок, пісень тощо з часів Середньовіччя. Всі вони становлять масив усних джерел. Вони дають розуміння того, як сприймався світ середньовічної людиною. А іноді оповідає про події, які не відображають інші джерела.

Також значну цінність становлять мовні джерела. Мова не є сталою. Вона розвивається і змінюється, відбиваючи зміни у розвитку суспільства. Аналіз мов дає безцінний матеріал для розуміння зовнішніх впливів, рівня розвиненості суспільства тощо.

Лише поєднання інформації з усіх цих джерел дозволяє створити повну картину життя середньовічної людини та її світу.

Джерела вивчення історії середніх віків

Типи історичних джерел				
Речові	Писемні	Етнографічні	Усні джерела	Мовні джерела
Залишки будівель, поховання, знаряддя праці, побуту, зброя, прикраси тощо	Літописи, документи, договори тощо	Результати досліджень етнографів	Легенди, білини, перекази, казки, пісні тощо	Дані з історії розвитку мови

3. Як працювати з підручником

Перш ніж розпочати роботу з підручником, необхідно познайомитися з його змістом та структурою. Матеріал підручника об'єднано в шість розділів, кожен з яких містить від чотирьох до шести параграфів, що, у свою чергу, поділяються на декілька пунктів. У тексті ви зустрінете слова і дати, виділені чорним шрифтом. Це означає, що на них необхідно звернути особливу увагу. Як ви вже знаєте з минулого року, історія, як і будь-яка інша наука, має власну термінологію, котру необхідно розуміти. Підручник містить дати основних подій, визначення понять і термінів, інформацію про видатних історичних діячів. Працюючи на заняттях і вдома, необхідно обов'язково перевіряти себе, щоб переконатися, чи правильно ви запам'ятали хронологію подій, імена осіб, нові поняття і терміни.

Важливу роль для розуміння матеріалу мають наведені в підручнику документи, ілюстрації, карти і схеми. Працюючи з відповідним параграфом, необхідно прочитати включений до нього документ і відповісти на поставлені запитання. Розглядаючи ілюстрації, обов'язково звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного. Схема розкриє вам зв'язки між складовими певного історичного явища, пояснить його особливості тощо. Робота з історичною картою дозволить з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили.

Після кожного параграфа розташовані запитання і завдання. Звертайте увагу на умовні позначки поряд із ними. Вони допоможуть вам краще зрозуміти, що і як необхідно виконати.

Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати вивчений матеріал за наведеними після неї узагальнюючими завданнями. Тестові завдання до теми дозволяють вам здійснити самоперевірку рівня своїх знань за її матеріалом.

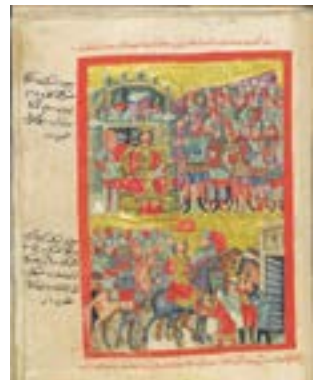
Для того щоб вам було зручніше працювати з підручником, необхідно звертати увагу на розміщені на його сторінках позначки та їхнє значення.

- «Мовою документа» — наведені тут фрагменти з історичних джерел вам необхідно прочитати і дати відповіді на запитання до них.
- «Цікаві факти» — у цій рубриці ви знайдете чимало цікавих історичних фактів, пов'язаних зі змістом того, про що йдеться в параграфі.
- «Постать в історії» — під такою рубрикою розташована інформація про видатних історичних діячів, яка допоможе вам зрозуміти їхній внесок в історію.
- «Терміни та поняття» — тут ви знайдете тлумачення наведених у тексті понять і термінів.
- «Розгляньте малюнок і складіть розповідь» — ця рубрика містить завдання, спрямовані на формування образу матеріалу, що вивчається.

- «Закріпімо знання» — наведені тут запитання допоможуть вам здійснити самоперевірку, переконатися в тому, що ви запам'ятали з тексту параграфа, дозволять осмислити прочитане.
- «Інформаційні ресурси» — тут, після кожного параграфа, ви знайдете посилання на додаткові інформаційні ресурси, які допоможуть вам краще опанувати навчальний матеріал.
- «Практична робота» — цей структурний елемент підручника містить необхідні матеріали для організації практичних робіт, які передбачені програмою.
- «Завдання для узагальнення» — під такою рубрикою розташована вміщено систему завдань, історичних задач і запитань, які дозволять узагальнити набуті знання. Ці завдання виконуються за вказівкою вчителя або тими учнями, які прагнуть поглибити свої знання.
- «Завдання для тематичного оцінювання» — у цій рубриці міститься необхідний набір завдань для проведення тематичного оцінювання знань.

Закріпімо знання

1. На які періоди сучасні вчені поділяють історію людства?
2. Як виник термін «середні віки»? Які історичні межі Середньовіччя?
3. Назвіть різновиди історичних джерел, за якими вивчають історію середніх віків.
4. Чи можна погодитися з висловом «Як із джерела отримують воду, так з історичного джерела отримують знання про минуле»?
5. Як ви розумієте вислів про те, що історія є «наукою про людей у часі»?
6. Класифікуйте зображені історичні джерела.

Розділ I

ПЕРШІ
СЕРЕДНЬОВІЧНІ
ДЕРЖАВИ

§ 1–2. Народження середньовічної Європи

1. Римський і варварський світи в середині I тисячоліття

Народженню середньовічної Європи передували занепад Римської імперії (із III ст.), Велике переселення народів (IV–VII ст.), розселення варварів на території Західної Римської імперії та утворення ними варварських королівств. Біля колиски середньовічної Європи стояли два протилежні й несхожі світи: античний (греко-римський), що з початку нашої ери активно християнізувався, і варварський.

! **Варвари** — зневажлива назва всіх іноземців, які не мали грецького і римського виховання, не були причетними до їхньої культури, не знали їхньої мови.

Складний і важкий шлях поєднання цих світів тривав декілька століть (із V до IX ст.).

Станом на середину I тис. Римська імперія являла собою лише слабку тінь колишньої могутності. Криза і занепад імперії, які розпочалися в III ст., зробили її нездатною витримати навалу варварів. Припинення завойовницьких війн спричинило скорочення кількості рабів, що негативно позначилося на стані сільськогосподарства та ремесла. Щоб якось компенсувати нестачу робочих рук, раби та вільні селяни стали перетворюватися на колонів.

! **Колони** — залежні від землевласників орендатори, які за право користуватися землею віддавали третину вирощеного врожаю.

Мовою документа

Проповідник Сальвіан про втечу римлян до варварів (V ст.)

Бідні, знедолені вдови стогнуть, сироти без покровительства, і настільки, що багато з них навіть знатного походження і гарно освічені, утікають до варварів. Щоб не загинути під тяжістю державного тягаря, вони йдуть шукати у варварів римської людяності, бо вже не можуть більше терпіти варварської нелюдяності римлян.

? Про що розповідає цей документ?

? Чим була зумовлена втеча римського населення до варварів?

Попри занепад Римська імперія ще зберігала свою привабливість для завойовників: великі міста, багаті маєтки, доглянуті поля, виноградники, сади, «вільні» римські дороги тощо.

Так сталося, що варварами в римському сприйнятті стали, насамперед, народи, що жили на просторах Європи: кельти, германці, слов'яни. Найбільший вплив на подальшу долю Західної Римської імперії справили германці.

Рим дізнався про германців рано. Переважна частина германських племен у I–IV ст. розселилися в прикордонних з імперією областях. Германці вирощували жито, ячмінь, пшеницю, овес, розводили худобу. Полювали і збирали по лісах і болотах ягоди, гриби тощо. Із болотних руд германці отримували залізо, із якого виготовляли знаряддя праці та зброю.

Сім'ї германців були великими. Під одним дахом проживали декілька десятків найближчих родичів. Кілька сімей утворювали рід. Із родів складалися племена, які в III–IV ст. почали об'єднуватися в могутні племінні союзи.

Сім'я → Рід → Плем'я → Союз племен

- ▶ Що з зображеного на малюнку свідчить про процес переселення?
- ▶ Визначте на малюнку вождя племені.
- ▶ Чому більша частина чоловіків озброєна? Чим озброєні германські воїни?
- ▶ Які елементи одягу германців не схожі на римські?

Поселення германців під час переселення

Найважливіші питання життя племені вирішувалися на народних зборах. Старійшини і вождь обговорювали і приймали найважливіші рішення, які потім схвалювалися на зборах. Деякі питання вони вирішували, навіть не радячись з усім племенем. Вождя і старійшин називали знаттю, оскільки вони користувалися владою, авторитетом і повагою. Як правило, плем'я обирало вождем сміливого, мудрого й досвідченого воїна. Але починаючи від IV–VI ст. влада вождів у деяких племен поступово стає спадковою.

Головною опорою вождя була дружина — загін відважних й особисто відданих воїнів.

Лад, що існував у германців у першій половині I тис. н. е., заведено називати військовою демократією.

Лад, що існував у германців у першій половині I тис. н. е., заведено називати військовою демократією.

Система влади у варварських племен

Народні збори	Рада старійшин	Вождь	Дружина

Лімес

- ▶ За малюнком визначте основні елементи лімесу.
- ▶ Чому лімес не врятував Західну Римську імперію від загибелі?

Велике переселення народів

Взяття Рима Гейзеріхом

Рим після декількох невдалих спроб підкорити світ варварів відгородився від нього **лімесом** — укріпленою лінією на кордонах, що складалася з ровів, башт, воєнних таборів. Але кордон не роз'єднав два світи, а скоріше поєднав їх. У прикордонних містах процвітала торгівля, усе більше германців ішли служити до римського війська, германська знать переймала деякі манери й звичаї римлян, відправляла своїх дітей навчатися античної мудрості.

Але в IV ст. розпочалися події, про які сучасник писав так: «Гуни накиннулися на аланів, алани — на готів, готи, що були вигнані зі своєї батьківщини, відібрали в нас Іллірію. І це ще не кінець...» Світ варварів прийшов у рух, який дістав назву «Велике переселення народів» (IV—VI ст.). У Західну Римську імперію рушила сила-силенна варварів, зупинити яку вона була не в змозі.